

Proloog

Mijn geboortjaar was acht jaar na de Tweede Wereldoorlog. Ik ben me steeds meer gaan realiseren hoe kort op elkaar dat eigenlijk was. Vervolgens was er de dreiging van de Koude oorlog en de angst voor een kernoorlog. Er was de culturele revolutie van de jaren zestig en de politisering daarvan in de jaren zeventig. Er waren serieuze politieke conflicten en zware economische crises. Het kon er heftig aan toegaan, maar ik had nooit het gevoel dat het mis kon gaan. Dat is veranderd.

Het heeft ongetwijfeld te maken met het ouder worden en mijn jeugdige naïviteit van toen. Maar ik denk dat er nog iets anders aan de hand is. In de 21ste eeuw spreken de basisideeën over de westerse manier van samenleven niet langer als vanzelf. Met het Westen bedoelen we een paar dingen tegelijk: een soort van geografische afbakening, een moreel-politiek model, het idee van ontwikkeling en welvaart. Dat veelomvattende, zelfbewuste Westen – dat bestaat niet meer.

Begin jaren negentig kon Francis Fukuyama (1992) nog de triomf uitroepen van het westerse liberaal-democratische model. Het was de optimale uitkomst van de historische ontwikkelingen. Dertig jaar later

weten wij (en hij) dat dit ijdel was – denk aan China en Rusland, autoritaire regimes, ook in Europa. Of aan de conflicten en spanningen binnen de westerse samenlevingen. Zijn proclamatie van het einde van de geschiedenis was al net zo naïef als mijn zorgeloosheid van weleer. Maar het was ook weer niet helemaal onzin: er heeft zich nog geen enkel aantrekkelijk alternatief aangediend.

Precies daar lokaliseer ik mijn gevoel van dreiging, dat ik bij meer mensen bespeur. Het westerse samenlevingsmodel staat voor uitdagingen die zijn uitgangspunten op de proef stellen. Het lijkt niet meer te voldoen; het roept zelfs weerzin op.¹ In de term ‘het Westen’ klinkt een koloniaal verleden door. Hij staat voor uitbuiting van andere volken en voor uitputting van de aarde. Maar een alternatief voor het westers model is niet zomaar voorhanden. En als het zich al aandient – vooral aan de flanken – dan biedt het niet bepaald een wenkend perspectief.

Er klinkt de roep om een nieuw verhaal, een nieuwe verbeelding – van ons land, van Europa, van het Westen, van onze manier van samenleven. Toe maar. In dat licht zie ik de huidige tegenstellingen, ook in ons land: als een strijd om de verbeelding, de verbeelding van een nieuw Westen, voorbij het oude Westen. Ik leg me in dit boek toe op het cultureel-diverse karakter ervan – ik

1 Daarom besloot het CBS om te stoppen met het onderscheid tussen een westerse en niet-westerse afkomst van migranten.

heb er even geen betere woorden voor. Er is strijd tussen identiteiten, in allerlei vormen. We kunnen daar de ogen niet voor sluiten, ik wil die begrijpen.

Met dit boek beantwoord ik mijn eigen behoefte aan duiding van deze conflictueuze tijd. Ik hoop op een zekere rust bij de dreiging, die ik ook persoonlijk ervaar. De vanzelfsprekende privileges van deze witte man (én *boomer*) met een academische achtergrond en lid van de kletsende klasse, staan onder druk. En dat is niet zonder reden. Het westerse samenlevingsmodel creëert ongelijkheid, zoals het altijd al heeft gedaan. En ik zit aan de goede kant van de streep.

Veel mensen hebben geprofiteerd van het brutale marktdenken dat de samenleving vanaf de jaren tachtig doortrok. Natuurlijk de grote bedrijven, de multinationals, maar ook de middenklasse, de ‘hoger’ opgeleiden, in feite iedereen die enigszins meekon in de consumptiemaatschappij – al was het maar via ultra-goedkope goederen van Chinese makelij.² Maar de slachtoffers zijn talrijk – vooral aan de andere kant van de wereld. En we zijn ons daar steeds meer van bewust.

Toch is de strijd in het Westen niet primair sociaal-economisch; de crisis zit dieper dan materiële ongelijkheid. Zij voltrekt zich rond identiteiten – ze is identitair.³ Over de wenselijkheid daarvan wordt hevig getwist

2 Het ging ten koste van planeet Aarde, een vraagstuk dat ik niet zal meenemen in mijn analyse.

3 Dit begrip is geclaimd door extreem-nationalistische kringen, maar ik gebruik het in de neutrale zin van het woord.

(bijvoorbeeld Engelen, 2018a; Van Reekum & Schinkel, 2018). Ik probeer liever te begrijpen hoe het komt, wat de betekenis ervan is en wat het antwoord erop kan zijn. Zie het boek als een geïnformeerde beschouwing over de achtergrond en de inzet van de huidige identiteitspolitiek.

Mijn analyse beweegt zich tussen de twee uitersten daarvan: het islamisme en het extreem-nationalisme. Het zijn de gevaarlijkste varianten omdat ze in termen van vijandschap denken. Hier klinken de meest radicale geluiden in de *buzz* aan opvattingen die ik als ‘meerstemmig’ zou willen duiden. In de laatste twee hoofdstukken onderzoek ik de mogelijkheden voor de sociale verbeelding van cultureel-divers samenleven. Daarmee verenig ik de twee zielen in mijn borst: ik hou van de grote vragen, maar zoek ook graag de kleine opties voor hoop.

Ik doe dat vanuit mijn bijzondere leerstoel Polarisatie en Veerkracht, die vanwege het Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) gevestigd is aan de sociale faculteit van de Vrije Universiteit. Ik ben degenen die deze aanstelling mogelijk maakten zeer erkentelijk.⁴ Ik bedank ook mijn ‘meelezers’ Robert van Putten, Serena Does en Charlotte Hagnaars voor het op korte termijn leveren van inspirerend weerwerk, inhoudelijke

4 Decaan FSW Karen van Oudenhoven-Van der Zee (VU), Majone Steketee en Onno de Zwart (raad van bestuur Verwey-Jonker Instituut) en Saskia Keuzenkamp (bestuurder Movisie).

suggesties en redactionele correcties. En ik bedank Els, die me regelmatig zag afreizen naar Zeeland om in alle rust – maar niet eenzaam – aan dit boek te kunnen werken.

Walsoorden, mei 2021